

Миљан Д. Јевтић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад
ORCID 0009-0002-1705-469x

ЈЕЗИК ОЖИЉКА: НАРАТИВНИ ДИСКУРС И СУБЈЕКТИВНА ТРАУМА У РОМАНУ *ДЕРВИШ И СМРТ МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА*²

Овај рад истражује наративно и језичко обликовање трауме у роману *Дервиш и смрт* Меше Селимовића. Применом Лабовљевог модела анализиране су две кључне епизоде: вест о хапшењу брата и разговор са Муселимом. Рад је настао са циљем да покаже како се наративна структура Вилијама Лабова може применити на књижевни дискурс и како таква структура открива психолошке трауме и ожиљке јунака. Примењена квалитативна анализа омогућава систематско праћење начина на који синтаксичке и семантичке особине клауза исказују трауму и њене последице, као и начина на који се различите целине међусобно повезују у јединствену структуру наратије која открива субјективно искуство јунака. У раду је показано да се психолошке трауме и интернализовани ожиљци протагонисте артикулишу кроз синтаксичке и семантичке промене које одражавају његов емоционални одговор, док примена Лабовљевог модела открива да целине попут хапшења брата и разговора са Муселимом граде узајамно повезану наративну структуру која истовремено обликује и тематизује трауматично искуство.

Кључне речи: анализа дискурса, наративна анализа, Вилијам Лабов, теорија о наративној структури, књижевни дискурс, *Дервиш и смрт*

1 miljan.jevtic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада истраживача на акредитованим високошколским установама у 2026. години број: 451-03-33/2026-03/ 200198.).

1. Увод

Према теорији Вилијама Лабова (1972), наратив заузима значајно место унутар анализе дискурса будући да има релативно стабилну структуру и да као такав представља засебно острво у разговору чији је саставни део. Структура наратива је линеарна, а његови делови пружају различите врсте информација и врше различите функције. Његова теорија о наративној структури може се назвати и теоријом о структури прича у којима се препричавају лични доживљаји, чијом је применом могуће идентификовати кључне компоненте исповести ликова у књижевним делима (ibid.).

Предмет овог рада чине приче које представљају личне исповести протагонисте романа *Дервиш и смрт* Ахмеда Нурудина, са посебним освртом на то како се кроз наратив структурише информација, емоционална реакција и интернализована траума, као и ране и ожиљци које она оставља за собом. Циљ рада је да покаже како Лабовљев модел наративне структуре може бити примењен на књижевни дискурс на примеру романа *Дервиш и смрт*, и како структура приповедања открива психолошке ожиљке и трауме јунака.

Лабовљев модел представља један од најпознатијих оквира за систематску анализу наративног дискурса. Овај модел омогућава прецизно праћење како се кључни догађаји представљају и какву функцију имају у трансмисији информација, као и у формирању психолошких и социјалних ефеката на учеснике у наративу. Делови наратива састоје се од различитих врста клауза које својим како синтаксичким, а тако и семантичким особинама творе суштину наративних елемената на основу које се утврђују њихове различите функције (Лабов 1972).

Поред теорије Вилијама Лабова која представља основ истраживања, рад је обогаћен и анализом наратива с аспекта психоллингвистике трауме Џејмса Пенебејкера (1997). Затим, врши се и анализа на основу феномена „неизрецивости трауме” Кети Керут (1996). Поред њих, новији радови Клајма и других (2018), као и Кау и других (2024), служе као подлога за анализу посттрауматског наратива и пружају додатну потпору раду у виду такозваног „прављења смисла”. На крају, иако рад истражује индивидуалну трауму протагонисте, Ван Дајкове теорије (2008) служе да се таква траума истражује у контексту читавог друштва које утиче на појединца Ахмеда Нурудина, а који и јесте део тог друштва.

2. Теоријски оквир рада

Основни аналитички приступ у овом раду заснива се на Лабовљевом моделу наративне анализе, који пружа јасну структуралну матрицу за разлагање текста на сегменте као што су апстракт, оријентација, акција, резолуција, кода и евалуација. Овај модел омогућава да се сагледа начин на који приповедач обликује сопствено искуство у наратив, те да се уоче прелази између описа догађаја и субјективних интерпретација које носе трауматски набој. Истражујући афроамерички дијалекат енглеског језика (енгл. African American Vernacular Language), Лабов (1972: 362–375) наводи основне фазе наративног дискурса – апстракт, оријентација, акција, резолуција, евалуација и кода. Према њему, апстракт је резиме приче којим отпочињу наративи и представља клаузу која сумира лично искуство и даје пропозиционални садржај којим се наговештава да ће уследити прича са детаљнијим описом искуства. Оријентација је описивање позадине приче, најчешће место, време, ликови, активности и ситуације. Након тога, следи главни део наратива, односно акција, коју чине наративне клаузе где долази до заплета. Свака наративна клауза описује неки догађај у ограниченом временском интервалу. Затим, резолуција је структурни елемент наратива који упућује на крај приче. Евалуација представља упућивање на поенту приче, а говорник је употребљава како би дао одређени коментар у вези са омеђеном причом или изван ње и прекинуо след наративних клауза тако што убацује оријентационе клаузе са циљем увођења напетости у причу. На крају, долази кода, која сигнализира крај приче. Кода садржи клаузу која измешта прошли временски оквир на садашњи и повезује прошле догађаје са садашњошћу (*ibid.*).

Да би се ови налази додатно осветлили, анализа се допуњује увидима из психолингвистике трауме. Џејмс Пенебејкер (1997) указује на то да траума оставља препознатљив траг у језику: у виду понављања, фрагментираних реченица, пауза или немогућности артикулације одређених искустава. Слично томе, Кети Керут (1996) истиче феномен „неизрецивости” трауме, што омогућава да се уоче моменти у тексту где језик посустаје пред интензитетом психичког искуства. Према томе, језик Ахмеда Нурудина биће посматран као простор у којем се траума артикулише и истовремено остаје делимично непреносива.

Новији психолингвистички увиди показују да се траума може препознати и кроз суптилне језичке показатеље. Тако, Клајм и други (2018) истичу да честа употреба личних заменица, речи са негативним

емоционалним набојем или лексике повезане са смрћу могу да делују као индикатори начина на који појединац прерађује трауматично искуство. С друге стране, Кау и други (2024) наглашавају важност процеса „прављења смисла” у посттрауматским наративима. Управо у том контексту, Лабовљева категорија које може се тумачити не само као формални завршетак приче, већ као покушај интеграције трауме у лични идентитет и реконструкцију субјективног наратива.

Иако је примарни фокус овог рада на индивидуалној трауми, не може се занемарити чињеница да се она обликује у оквиру институционалне и друштвене репресије. У том погледу, увиди из критичке анализе дискурса, попут Ван Дајка (2008), служе као шири контекст који показује како институционални језик и наратив моћи доприносе производњи трауматског искуства. Овим се не напушта анализа субјективног дискурса, већ се наглашава да лична траума није одвојена од ширег социјалног оквира који је условљава.

Тако, док је Лабов примарни методолошки оквир, а психолингвистичке студије трауме кључна допуна, критичка анализа дискурса остаје пратећа перспектива која омогућава да се лични наратив Ахмеда Нурудина сагледа у светлу друштвених околности које га производе.

3. *Анализа примера*

Роман *Дервиш и смрт* Меше Селимовића у целости подсећа на наративну структуру у оном смислу у којој је дефинише Вилијам Лабов. Ипак, због обима рада у овом истраживању ће бити приказани примери прича у којима се препричавају лични доживљаји унутар главне наративне структуре. Примери се могу издвојити као две целине, од којих свака садржи: апстракт, оријентацију, акцију, резолуцију, евалуацију и коду. То су следеће целине: (1) вест о хапшењу брата; (2) разговор са Муселимом. Примењена квалитативна анализа омогућава систематско праћење начина на који синтаксичке и семантичке особине клауза исказују трауму и њене последице, као и начина на који се различите целине међусобно повезују у јединствену структуру наратије која открива субјективно искуство јунака. Како је циљ рада да покаже како се Лабовљева наративна структура може применити на књижевни дискурс и како таква структура открива психолошке трауме и оживље јунака, издвајају се истраживачка питања: (1) На који начин се психолошке трауме и интернализовани оживљи про-тагонисте артикулишу и које синтаксичке и семантичке карактеристике

клауза указују на емотивни одговор јунака? и (2) Како се Лабовљев модел наративне структуре примењује на књижевни дискурс романа и на који начин различите целине (хапшење и разговор са Муселимом) међусобно повезују наратив?

Вести о хапшењу брата

Наративни дискурс отпочиње апстрактом у ком се сумира лично искуство и кроз пропозиционални садржај наговештава да ће уследити прича заснована на препричавању личних доживљаја (Лабов 1972). Апстракт у анализираном корпусу не само да најављује садржај, већ и пружа увид у психолошко стање протагонисте, откривајући његову мотивацију за записивање догађаја и унутрашњи конфликт праћен исповешћу. У уводном делу романа Ахмед Нурудин отвара наратив исповешћу о догађајима који су уследили након спознаје о хапшењу брата Харуна, што омогућава идентификацију кључних компоненти Лабовљевог модела, и то: апстракта, оријентације, акције, резолуције, евалуације и коде. Његов наратив отпочиње апстрактом у коме наводи да ће уследити прича о личном искуству, истовремено артикулишући и своју унутрашњу дилему:

„Почињем ову своју причу, низашто, без користи за себе и за друге, из потребе која је јача од користи и разума, да остане запис мој о мени, записана мука разговора са собом, с далеком надом да ће се наћи неко решење кад буде рачун сведен, ако буде, кад оставим траг мастила на овој хартији што чека као изазов. Не знам шта ће бити забележено, али ће у кукама слова остати нешто од онога што је бивало у мени, па се више неће губити у ковитлацима магле, као да није ни било, или да не знам шта је било. Тако ћу моћи да видим себе какав постајем, то чудо које не познајем, а чини ми се да је чудо што увек нисам био оно што сам сад. Свестан сам да пишем заплетено, рука ми дрхти због одплитања што ми предстоји, због суђења које отпочињем, а све сам ја на том суђењу, и судија и сведок и тужени. Све ћу бити поштено колико могу, колико ико може, јер почињем да сумњам да су искреност и поштење исто, искреност је увереност да говоримо истину (а ко у то може бити уверен?), а поштења има много, и не слажу се међу собом” (Селимовић 2017: 121).

У овом тексту видљив је јасан утицај трауме на језички израз, што се огледа кроз учесталу употребу првог лица једнине („почињем”, „свестан сам”, „не знам”) и фрагментарних реченица. Такви лингвистички

маркери указују на усмереност на унутрашње искуство и саморефлексију, што је у складу са налазима Клајма и других (2018), који истичу да личне заменице и лексика повезана са негативним емоцијама или смрћу служе као индикатори начина обраде трауме. Поред тога, фразе попут „као да није ни било” или „или да не знам шта је било” илуструју феномен „неизрецивости” трауме (Керут 1996), где језик осцилира између покушаја артикулације и немогућности потпуне вербализације интензивног психичког искуства. Речи са наглашеним емоционалним набојем попут „мука”, „дрхти”, „сумњам” додатно појачавају осећај психичке тензије, што је у складу са психолингвистичким увиђајима о трауматском дискурсу (Пенебејкер 1997).

Такође, текст показује сложену наративну и когнитивну структуру: говорник истовремено делује као приповедач и као субјект наратије („све сам ја на том суђењу, и судија и сведок и тужени”), чиме се отвара простор за процес „прављења смисла” у посттрауматским наративима (Кау и др. 2024; Керут 1996). Повратак на прошлост и размишљање о сопственом идентитету („какав постајем, то чудо које не познајем”) илуструје интроспективну реконструкцију личности под утицајем трауме. Иако је фокус на субјективној трауми Ахмеда Нурудина, дискурсивни елементи текста указују на присуство унутрашњег конфликта и самопроцесуирања трауматског искуства у оквиру социјалних и моралних оквира романа (Ван Дајк 2008). Ови лингвистички и наративни аспекти потврђују да је језик у овом наративу не само средство преноса догађаја већ и инструмент којим се траума артикулише и когнитивно обрађује.

Истраживањем је даље уочено да након апстракта следи оријентација, што је у складу са Лабовљевом теоријом наративне структуре. Оријентацијом јунак поставља оквир у коме се одвија радња, упознаје свог читаоца са ликовима, местом и временом у коме се радња одвија, али и активностима које претходе акцији (Лабов 1972). У овом делу врши се померање из садашњег времена у прошлост, будући да су оријентационе клаузе маркиране прошлим глаголским временом или стативним предикатима, што омогућава померање наратива из садашњег у прошли контекст и ствара когнитивну везу између читаоца и протагонисте. На овај начин оријентација не само да формално структурише наратив већ и пружа основу за артикулацију психолошке трауме и емотивног стања јунака. На овај начин, кроз апстракт и оријентацију, роман успоставља комплексну интеракцију између наративне форме и субјективног

искуства, што омогућава да се Лабовљев модел применљиво користи као инструмент за анализу како структурних компоненти наратива, тако и психолошких и семантичких слојева који откривају интернализоване трауме протагонисте:

„Све је почело да се заплиће пре два месеца и три дана, рачунаћу време, изгледа, од те ђурђевске ноћи, јер је ово моје време, једино које ме се тиче. Брат је већ десет дана лежао затворен у тврђави [...] Хођао сам улицама тог дана, пред сумрак, уочи Ђурђевог, горак и узнемирен преко мере. А изгледао сам миран, на то се човек навикне, ишао кораком који не открива узбуђење, тело само мисли на то скривање, остављајући ми слободу да у тами размишљања што се не види, будем какав хоћу” (Селимовић 2017: 124).

У овом сегменту текста јасно се уочава фокус на субјективно искуство и унутрашњу хронику наратора, што се огледа кроз прво лице једине („рачунаћу време”, „ово моје време”, „Брат је већ десет дана лежао”) и прецизно одређене временске ознаке. Такви језички маркери показују континуирану интроспекцију и фиксацију на лични наратив, што је у складу са психолингвистичким налазима о трауматским наративима, где употреба првог лица и временских референци сигнализира когнитивну обраду и емоционално укључивање у догађаје (Пенебејкер 1997; Клајм и др. 2018). Фразе као што су „горак и узнемирен преко мере” и „тело само мисли на то скривање” откривају емоционално и физиолошко оптерећење, што потврђује теоријске увиде о језичким маркерима трауме, где се психички стрес артикулише кроз лексичку и дескриптивну форму (ibid.).

Овај део такође приказује способност контроле сопствене јавне и унутрашње презентације: наратор описује своје понашање у јавности („изгледао сам миран, на то се човек навикне”) као стратегију самосачувања и одржавања сопственог идентитета. Ова дискурзивна и когнитивна интроспекција илуструје процес прављења смисла (Кау и др. 2024), у којем наратор интегрише трауматско искуство у лични наративни идентитет, обезбеђујући континуитет и саморефлексију. Дискурс овде није само пренос догађаја, већ активан инструмент кроз који се траума артикулише, осмишљава и когнитивно обрађује.

Акција је најзначајнији и једини обавезни део наратива, а свака наративна клауза описује догађај у омеђеном временском интервалу тумаченом као промена у референцијалном времену (Лабов 1972). Овај елемент наратива унутар књижевног дискурса у анализираном корпусу

не одвија се у континуитету, већ бива прожет филозофским разматрањима и интерпункцијским паузама које прекидају хронолошки ток догађаја (Пенебејкер 1997). Такви прекиди омогућавају дубљу психолошку и етичку рефлексију протагонисте, стварајући динамичку структуру нарације у којој се непосредна акција преплиће са унутрашњим монолозима и моралним размишљањима. На тај начин, наративна структура романа добија сложеност која истовремено артикулише и спољашње догађаје и интернализоване психолошке трауме, при чему се традиционални континуитет акције трансформише у флуидну мрежу емоционалних и когнитивних слојева. Осим тога, след наративних клауза прекида се и евалуативним клаузама како би се указало на значај проживљеног искуства и постигао психолошки ефекат напетости. У овом одломку такође се може уочити приповедање „маргином према средишту”, где се „однос према догађају који чини окосницу успоставља накнадно, ретроспективно, присећањем, или пак покушајем заборава [...] накнадним, измакнутим суочавањем кроз приповедање” (Мајић 2010: 155–156).

„Заменио сам болесног хафиз Мухамеда, позвао га је стари Џанић, наш добротвор. Знао сам да лежи болестан месецима, и да нас можда зове пред смрт. И знао сам да му је зет кадија Ајни-ефендија, који је написао налог да се затвори мој брат. Зато сам радо пристао да пођем, надајући се нечему. Ишао сам као и обично, док су ме водили кроз авлију, кроз кућу, навикнут да не видим оно што ме се не тиче, тако сам ближе себи. Остављен на дугом ходнику, чекао сам да глас о мени допре где је потребно, послушкивао тишину, потпуну, као да нико није живео у овом великом здању, као да се нико није кретао по ходницима и собама. [...] Чудно је можда што то кажем, али је заиста тако: осетио сам се нелагодно. Разлога је могло бити доста. Спремао сам се за виђење са старцем, самртником, притиснут и сам мрачним мислима, а нашао се пред његовом ћерком (никад је нисам видео а знао сам да је она!). [...] Мислио сам да су ме позвали због њеног оца, дошао бих и да се нисам надао чуду, некој скривеној могућности, неком срећном случају, да покушам спасити брата” (Селимовић 2017: 124–126).

У овом сегменту текста, нараторова употреба првог лица јединине („Заменио сам болесног хафиз Мухамеда”, „Ишао сам као и обично”, „Остављен на дугом ходнику, чекао сам”) наглашава снажну усмереност на сопствено искуство и интроспекцију. Наведена лексичка и граматичка структура омогућава читаоцу увид у нараторова унутрашња осећања и

когнитивне процесе, што је типично за трауматски дискурс (Пенебејкер 1997; Клајм и др. 2018). Фразе као што су „припремам се за виђење са старцем, самртником, притиснут и сам мрачним мислима” и „нашао се пред његовом ћерком” илуструју психолошку тензију, неизвесност и комплексност емоционалног реаговања у трауматској ситуацији, што је у складу са теоријским увиђајима о емоционално обојеном језику у трауматским наративима (Керут 1996).

Текст такође показује елемент наративне рефлексije: наратор стално осматра своје понашање и мисаоне токове („навикунут да не видим оно што ме се не тиче, тако сам ближе себи”), чиме се омогућава когнитивна обрада трауматског искуства и интеграција у лични наративни идентитет. Језик овде није само опис ситуације, већ средство за артикулацију страха, наде и моралне одговорности, што омогућава процес прављења смисла (енгл. *meaning making*) и конструкцију смислене интерпретације сопствене улоге у догађају (Кау и д. 2024). Дискурсивни елементи текста откривају како наратор балансира између спољашње социјалне улоге и унутрашњег емоционалног света, што је кључно за разумевање наративне динамике трауме и субјективног искуства.

Евалуација у овом сегменту првенствено служи наглашавању драматичности и унутрашњег конфликта протагонисте. Наративни ток бива прекинут коментаром који је изван света приче („Готово да сам јој отворено рекао”), што указује на рефлексивни став говорника и његову свест о ризику. У наставку следи низ емфатичких, кратких реченица које имитирају дијалог, што представља модификацију синтаксе ради истицања поенте. Оваква структура наглашава моралну дилему и интензитет емоционалног стања, па овај сегмент обједињује евалуацију типа – модификација синтаксе како би се маркирала поента приче, уз елементе типа – коментар изван света приче.

„Готово да сам јој отворено рекао: у реду, немамо више разлога да се кријемо. Даћу ти Хасана, дај ми мога брата. Теби до твог није стало, ја бих за свог учинио и много више” (Селимовић 2017: 130).

Одељак у ком се тематизује вест о хапшењу брата обилује евалуацијама од којих се јављају и оне интензивно интроспективног карактера, јер протагониста прекида хронолошки ток радње како би приказао драму унутрашњег избора. Уводна реченица („Да сам издржао само још тренутак...”) представља хипотетички коментар који није део спољашње

акције, већ открива кајање и свест о могућем исходу. Истовремено, следећи искази садрже синтаксичку модификацију у виду кратких, емфатичких реченица и реторичких питања („Зашто да се стидим, зашто да пребацујем себи? Брата спасавам!”), чиме се наглашава интензитет унутрашњег конфликта и тежина моралне одлуке. Аутор модификује синтаксу клауза ради истицања поенте, уз снажну експресивност која појачава драматичност тренутка.

„Још само прегршт лудих ријечи, Боже, мораш ми их дати, борим се за један живот! – Молио сам очајан, али молитва није помогла. Убио ме промашај, видео сам га на његовом лицу. Куда то нестајеш, брате Харуне?” (Селимовић 2017: 200);

„Да сам издржао само још тренутак, да је моја љубав према брату била мало јача од моралних обзира у мени, све би се свршило добро. Или би било горе. Али бих можда спасао брата. Нисам лако одустао од своје жеље, као што би могло изгледати. У једном једином трену нашао сам безброј разлога и за једно и за друго, и да пристанем и да одбијем, и често је то био исти разлог, и док је она чекала, у кратком размаку времена, колико да се одахне, бјеснила је у мени олуја. Одлучивао сам о своме и братовљевом животу. Предаћу јој њеног лаковијерног брата, нашјешће на савјете пријатеља. Наплатићу за труд и издају, не сувише велику, јер би и без мене учинили што хоће, а ја бих могао помоћи да све ипак изгледа љепше. Зашто да се стидим, зашто да пребацујем себи? Брата спасавам!” (Селимовић 2017: 131–132).

Функцију резолуције у истраживаном тексту обављају клаузе које сигнализирају крај приче, односно шта се десило на крају. Клаузе које указују на крај и пре самог завршетка значајне су јер причу усмеравају ка њеном завршетку. Како се прича о хапшењу брата завршава братовом смрћу, резолуцијом се могу сматрати оне клаузе које указују на његову смрт и пре него што се она заправо догађа: „И ето имам брата, или га имам упола: ја помињем име његово, а он је затворен у тврђави. Пола живота му је овдје, пола горе. Ако изгуби ову половину, могао би и ону другу” (Селимовић 2017: 199). Када приповедач указује на чињеницу да би његов брат могао изгубити свој живот, он заправо сигнализира крај приче. На исти начин се може схватити и тренутак када се приповедач запита куда му брат нестаје, будући да се брат у том моменту не налази у његовој близини: „Још само прегршт лудих ријечи, Боже, мораш ми их дати, борим се за један живот! – молио сам очајан, али молитва није помогла. Куда то нестајеш, брате Харуне?” (Селимовић 2017: 200).

Кода у наративу о хапшењу брата манифестује се у осмом поглављу романа, у тренутку када приповедач прима вест о братовој смрти. Током претходног наратива, линеарни след догађаја прекинут је испреплетаним причама и дигресијама које ремеће хронолошки ток и стварају вишеслојну наративну структуру. У овом завршном сегменту кода функционише као наративна консолидација, померајући фокус из прошлог временског оквира у садашњи и истовремено указујући на значај догађаја за укупни наратив. На тај начин, кода затвара основни наративни лук приче о хапшењу брата, омогућавајући читаоцу рефлексiju о последицама догађаја и њиховој релевантности у садашњем тренутку:

„Питао сам, журећи да се утопим у црну воду: „За брата? Јест, за брата. Је ли жив? Убијен. Прије три дана. Ништа више није могао да каже, нити сам га питао. Погледао сам у њега: плакао је искривљених уста, страховито ружан. Знам да сам то запазио, и знам да сам се чудило што плаче. Ја нисам плакао. Није ми чак било ни тешко. Оно што је рекао плануло је као ослепљујући бљесак, а онда је настао мир. Вода је жуборила спокојно. Чуо сам птицу у грању. Ето, свршено је, мислио сам. Осјетио сам олакшање; свршено је. Тако – рекао сам – значи, тако. Изнад воде на којој бљешти златно сунце. Смири се – говорио је хафиз Мухамед ужаснут, мислећи да сам пореметио умом. – Смири се. Молићемо се Богу за њега. Да. Једино то можемо” (Селимовић 2017: 206–207).

У овом сегменту текста преплићу се кључни обрасци трауматског дискурса описани у савременој теорији. Најпре, нараторова изјава: „Ја нисам плакао. Није ми чак било ни тешко” представља оно што Пенебејкер (1997) препознаје као *емоционално пошискивање* у писаним и усменим трауматским наративима. Уместо афективног израза, јавља се хладна констатација и усмеравање пажње ка спољашњим детаљима („Вода је жуборила спокојно”, „Чуо сам птицу у грању”), што функционише као когнитивна стратегија саморегулације. Истовремено, присутна је динамика коју Керут (1996) описује као *парадокс трауме*: немогућност да се у потпуности изрази оно што је проживљено, при чему трауматско искуство у наративу добија облик посредованог, често фрагментарног израза. Овде то видимо у наглом преласку са вести о братовој смрти на опис природе, што указује на језичку празнину између догађаја и његовог израза. Додатно, наратор је у сталном процесу когнитивне реконструкције, које се идентификује као *наративно управљање смисла* у контексту трауме (Клајм

и др. 2018). Његова реченица: „Ето, свршено је, мислио сам. Осјетио сам олакшање” сведочи о покушају да се у трауматско искуство угради елемент коначности и контроле, чиме се ублажава дестабилизујући ефекат шока.

Разговор са Муселимом

Лабовљева структура огледа се и у разговору са Муселимом. Пре свега наилазимо на апстракт: „Данас ћу ићи муселиму. Да сазнам разлог и да молим за милост” (Селимовић 2017: 154), у којем Ахмед Нурудин наговештава шта ће уследити. Затим, следи оријентација: „Позвали су ме да уђем. Муселим је стајао крај прозора, гледао пожар” (Селимовић 2017: 157), у којој се наводи где се радња одвија – у просторијама муселимата, ко су актери приче – Муселим и Ахмед Нурудин, као и време приче – када је избио пожар у касаби. Најопширнија јесте акција, те ће због обима рада бити приказан само њен почетак. Ахмед Нурудин, настојећи да ступи у дијалог са Муселимом, бира погрешну стратегију: уместо промишљене реторике, он се спонтано намеће, „почињући како не треба, без сигурности”. Сама акција обележена је његовом збуњеношћу и страхом, који производе реторичку слабост и откривају слабост пред представником власти. На тај начин, Лабовљева категорија акције (1972) овде открива како наратив не описује само спољашњи догађај – почетак разговора – већ и унутрашњи психолошки процес који резултира самопоражавајућим исказом. Акција је, дакле, двострука: спољашња (упућивање питања за брата) и унутрашња (исказивање сопствене несигурности), што доприноси напетости између личне намере и јавног наступа.

„Нисам дошао да браним већ да питам. Широко: – Крив је чим је затворен, могу ли да знам шта је учинио? Умјерено увријеђено: – Затворен је, добро; било би право да сте и мене обавијестили. Требало је поћи с неком намјером, с неким одређеним хтијењем, показујући више чврстине у овом уплићању, а ја сам изабрао најгори начин, нисам га ни изабрао, сам се наметнуо. – Хтио сам да питам за брата – рекао сам сметено, почињући како не треба, без сигурности, одмах откривајући слабо мјесто, не успјевши да припремим повољнији пријем и утисак. То тешко непробуђено лице ме присилило да кажем шта било, све одједном, да би ме препознао, да би ме примијетио” (Селимовић 2017: 157–158).

У овом одломку нараторова интерна рефлексивна и самореференцијалност („ја сам изабрао”, „рекао сам сметено”) представљају језички траг

трауме и психолошке тензије. Фрагментованост мисли, сумњичавост у сопствено деловање и емоционално обојени глаголи указују на унутрашњи конфликт и накнадну когнитивну обраду искуства (Пенебејкер 1997; Керут 1996). Тежина ситуације и немогућност контроле исхода разговора одражавају феномен „неизрецивости” трауме, где језик посустаје пред интензитетом психичког искуства (Керут 1996). Истовремено, наратор покушава да рационализује и интегрише своју позицију у наративни и морални идентитет, признајући сопствену несигурност и немоћ у интеракцији (Кау и др. 2024). Дискурс такође открива социјалне и институционалне оквири који обликују ситуацију, показујући како лична траума и морална дилема делују у контексту језика моћи и формалних норми (Ван Дајк 2008).

У наредном одломку уочава се јасна евалуација која се дешава изван света приче, односно ауторефлексивни коментар наратора о сопственим поступцима и унутрашњем стању. Уместо да приповеда искључиво о догађајима и њиховом току, говорник улази у метанаративни ниво, где се радња прекида како би се експлицитно изнело вредновање сопственог понашања („све што се тада учини, обично је штетно: то је облик глупог јунаштва”). На тај начин, дискурс функционише као ретроспективна интерпретација која читаоцу објашњава емоционалну мотивацију и моралне последице догађаја, при чему наративни ток уступа место психолошкој и етичкој анализи. Управо ова дистанца – где се казивач више не налази у ситуацији већ је коментарише из накнадне перспективе – указује на евалуативни поступак који премашује „свет приче” и прелази у домен интерпретативног, рефлексивног дискурса (Лабов 1972).

„Послије сам био потиштен, љутина ме брзо прошла, а смијенило је кајање због наглости која ми није својствена. Одговорио сам оштро, јер сам био сувише напрегнут, неспособан да обуздам неразмишљене пориве. Све што се тада учини, обично је штетно: то је облик глупог јунаштва, самоубилачки пркос без сврхе, који не траје дуго и оставља незадовољство собом. И закашњело накнадно размишљање које ничему не служи. Десило се оно чега сам се највише плашио, речено ми је да браним брата, супротстављајући се закону. Ако је заиста тако, ако некоме изгледа да је тако, јер ја знам да није, ако људи буду мислили да ја свој лични губитак претпостављам свему изван мене, онда је све испало како најгоре може бити, и моја мутна страховања била су оправдана. А најгоре је што у ствари нисам бранио брата, само сам се у једном неразумном тренутку побунио против страшне суровости,

а нисам био ни на његовој ни на муселимовој страни. Нисам био нигдје” (Селимовић 2017: 159).

Резолуција према Лабовљевој наративној структури приказује исход претходних догађаја и нараторава је рефлексивна о сопственој позицији. Хасанов исказ: „Људи живе мирно, а умиру нагло” представља општу мудрост и егзистенцијалну поуку, док нараторова накнадна идентификација („и ја сам вјеровао да сам сигуран од изненађења у себи”) персонализује ову истину и указује на његову илузију контроле. Истовремено, одломак дискретно наговештава да разговор није довео до конкретног резултата, остављајући наратора у стању неизвесности и незадовољства, чиме се резолуција конструише као спој моралног увида и свести о неуспеху интеракције (Лабов 1972): „Људи живе мирно, а умиру нагло, рекао је онај чудни целепчија, Хасан, што никад неће пренаглити ни страдати због непромишљености. И ја сам вјеровао да сам сигуран од изненађења у себи” (Селимовић 2017: 159).

У контексту Лабовљеве наративне структуре, кода је завршни сегмент који закључује причу и пружа моралну или рефлексивну поуку. Кључна порука приче у којој аутор препричава личне доживљаје приказана је у дијалошкој форми у којој се уочава тензија између закона и личне етике, као и значај самоконтроле у ситуацијама сукоба. Нараторово задржавање одговора („Добро је што ништа нисам одговорио на његов изазов”) делује као завршна реч и ставља тачку на етичку дилему, наглашавајући унутрашњу дисциплину и мудрост. На тај начин, кода повезује емоционалну и моралну евалуацију са финалним исходом, пружајући читаоцу јасну интерпретацију смисла и последица претходних догађаја (Лабов 1972).

„На чијој је страни право? Ти браниш брата, ја закон. Закон је строг, ја му служим.

– Ако је закон строг, треба ли ми да будемо курјаци?

– Је ли курјачки бранити закон, или га нападати, као ти? Хтио сам да кажем да је курјачки бити суров по сваку цијену. Човјек страда нагло. Добро је што ништа нисам одговорио на његов изазов, он осјећа потребу и задовољство да избезумљује људе” (Селимовић 2017: 159).

4. Закључак

Анализа наратива у роману *Дервиш и смрт* показује да наратив није само средство приповедања већ и инструмент артикулације психолошке трауме и унутрашњих ломова протагонисте Ахмеда Нурудина. У контексту првог истраживачког питања може се увидети да синтаксичке и семантичке карактеристике клауза, попут учесталих прекида, недовршених реченица и метафоричког језика, сведоче о немогућности лика да рационално и стабилно формулише своја искуства. Управо у тим језичким поремећајима открива се емоционални одговор – страх, збуњеност, стид и постепено клијање мржње као механизма преживљавања. На тај начин, траума се интернализује не само као тематски садржај већ и као структурни принцип наративног казивања.

Када је реч о другом истраживачком питању, примена Лабовљевог модела наративне структуре омогућује да се уоче кључне компоненте унутар Нурудинових исповести – од апстракта и оријентације, преко акције и евалуације, па све до коде и резолуције. Ове целине јасно показују да је наратив истовремено и начин организовања трауматичног искуства и покушај његовог смисленог интегрисања у лични и друштвени идентитет. Хапшење брата и сусрет са Муселимом представљају две кључне тачке које се узајамно огледају: прва покреће процес унутрашњег ломљења и преиспитивања, а друга разоткрива динамику моћи и страхова који обликују субјективни доживљај неправде. Када се анализа прошири на психолингвистичке и културне оквире Пенебејкера, Керут, Клајма, као и на друштвено-идеолошку перспективу Ван Дајка, јасно се уочава да Нурудинова исповест није изолован чин. Она истовремено сведочи о колективној атмосфери репресије, немоћи и страховања, при чему индивидуална траума постаје рефлексивна ширих друштвених процеса. Тако наратив у *Дервишу и смрти* функционише као простор у коме се преплићу лични бол, друштвене неправде и нужност „прављења смисла” као покушаја преживљавања.

Допринос овог рада огледа се у томе што се њиме отвара простор за дубље разумевање начина на који се траума обликује у књижевном дискурсу, што представља допринос и књижевној теорији, анализи дискурса и психолингвистици. Спојем наратолошког, психолошког и аналитичког приступа показано је да анализа романа може понудити увид у општије механизме обликовања сећања, емоција и идентитета. Такав интердисциплинарни приступ не само да проширује тумачење *Дервиша и смрти*

већ отвара могућности за будућа истраживања других текстова у којима књижевни наратив постаје место сусрета личног и колективног искуства.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Ван Дајк 2008: Т. А. van Dijk, *Discourse and Power*, London: Palgrave Macmillan.
- Кау и др. 2024: F. Kau et al., Meaning making in the aftermath of trauma: A narrative review, *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 21(1), 1202–1208.
- Керут 1996: С. Caruth, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Клајм и др. 2018: J. Clime et al., “Early Linguistic Markers of Trauma-Specific Processing Predict Post-trauma Adjustment”, *Frontiers in Psychiatry*, Kiev.
- Лабов 1972: W. Labov, *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Мајић 2010: М. Мајић, *Маржином до средиштва: стипендије приповједача у романескном опису Меше Селимовића*, у: З. Леша и Ј. Мартиновић (ур.), *Књижевно дјело Меше Селимовића*. Сарајево: Свјетлост, стр. 149–159.
- Пенебејкер 1997: J. Pennebaker, *Opening Up: The Healing Power of Expressing Emotions*, New York: Guilford Press.
- Селимовић 2017: М. Селимовић *Романи*, Београд: Вулкан издаваштво.

Miljan D. Jevtić

THE LANGUAGE OF THE SCAR: NARRATIVE DISCOURSE AND SUBJECTIVE TRAUMA IN MEŠA SELIMOVIĆ'S NOVEL *DEATH AND THE DERVISH*

Summary

This paper explores the narrative and linguistic shaping of trauma in Meša Selimović's novel *Death and the Dervish*. Applying William Labov's model, the analysis focuses on two key episodes: the news of the brother's arrest and the conversation with the *muselim*. The aim of the study is to demonstrate how Labov's narrative structure can be applied to literary discourse and how such a framework reveals the protagonist's psychological traumas and inner scars. The applied qualitative analysis enables a systematic examination of how the syntactic and semantic features of clauses express trauma and its consequences, as well as how different narrative units interconnect to form a coherent structure that reflects the protagonist's subjective experience. The findings show that

the protagonist's psychological traumas and internalized scars are articulated through syntactic and semantic shifts that mirror his emotional responses, while Labov's model reveals that episodes such as the brother's arrest and the conversation with the *muselim* together construct an interrelated narrative structure that simultaneously shapes and thematizes the traumatic experience.

Keywords: discourse analysis, narrative analysis, William Labov, theory of narrative structure, literary discourse, *Death and the Dervish*